

ordenen. De schrijver maakte bij wijze van spreken een groepsfoto van de negentiende eeuw. Hij schiep een voorgrond en een achtergrond. Zijn voorliefde gaat kennelijk uit naar historiografie, naar de relaties zowel tussen kerk en staat als tussen kerk en maatschappij, alsmede naar voormannen uit het negentiende-eeuwse rooms-katholicisme en protestantisme. Een gedetailleerd zakenregister zou welkom geweest zijn.

Bornewasser is een grootmeester in het opsporen van drijfveren. Theorieën en commentaren buitelen over elkaar heen. Hij schrijft verre van eenvoudig. Dat kan echter niet anders. Deze historicus is wars van elke simplificatie. Het is onmogelijk hem vast te pinnen, hij is ons altijd één stap voor. De titel duidt al aan dat geschiedenis niet op één noemer te vangen is. Dat wordt op iedere bladzijde bevestigd. Bornewasser betoont zich gelovig én wetenschappelijk, conservatief en progressief, restauratief en innoverend, traditioneel en modern.

Omdat hij wikt en weegt, is hij de aangewezen deskundige voor het schrijven van recensie-artikelen, waarin hij samenvat en inbouwt. In het voorliggende boek geeft hij bijvoorbeeld een leerzaam betoog van bijna veertig bladzijden over de 'columnologie' van de katholieke 'zuil'. Het is een vrijwel complete bibliografie van de laatste jaren, over emancipatie en verzuiling, oorzaken en gevolgen, complexiteit van het probleem en mogelijkheid tot synthese van standpunten.

Op één punt verdient hij daarbij misschien kritiek. De afsluiting van genoemd artikel geeft een nog géén halve bladzijde beslaande aanduiding van de *kerkhistorische* kant der zaak. Dat had beter lot verdiend, alleen reeds omdat de pioniers geen andere bedoeling lijken gehad te hebben dan zich gelovig te uiten, te evangeliseren, gestalte te geven aan hun trouw jegens hun kerk. Blijven historici wellicht in de discussie steken omdat de opgeworpen problematiek meer van doen heeft met de latere formule dan met de eerdere realiteit?

Bornewasser wil als 'kerkhistoricus' kennelijk té bescheiden blijven. Binnen de redactie van *DNK* (waar hij van meet af bij betrokken was en waarvan hij de historie op blz. 55 vv. boeiend vertelt) is zeer goed bekend hoeveel hij juist op het grensgebied van geloof en wetenschap te bieden heeft. De redactieleden hadden en hebben een gemeenschappelijke basis, bij kerkelijke verscheidenheid. Er is onderling waardering en openheid, verzet tegen kleinburgerlijkheid en bevoogding; waar nodig wordt scherpe kritiek geleverd, maar deze wordt gedragen door consensus en lach. Bornewasser kon spitse vragen stellen. In het boek doet hij dat eveneens. Hij stelt op blz. 58 aan de orde of de Doleantie niet een fin-de-siècle verschijnsel is geweest en vraagt meteen langs zijn neus weg of protestantse geschiedschrijving niet veel te zwaarwichtig is. De gesprekspartner reageert met: 'Geneesmeester, genees uzelve'. Intussen is duidelijk hoe geïnteresseerd Bornewasser is in het geloofsleven óók van anderen en hóeveel hij van hen afweet. Het blijkt uit diverse opstellen